

Odbory jako sociální aktér

IRENA HRADECKÁ*

Sociologický ústav AV ČR, Praha

Trade Unions as a Social Actor

Abstract: A sociological analysis of trade unions in the Czech Republic initiated by CNRS Paris (ADIS) and completed in co-operation with the Institute of Sociology (Prague) provided an opportunity to challenge Alain Touraine's theoretical concepts of social movement and social actors with the actual content and position of the Czech trade union in the democratisation process of Czech society. The basic purpose of this international comparative research (running parallel to Slovak, Polish, Russian and Rumanian analyses) was to discover the dominant social actors in the post-communist societies. In this way, Alain Touraine's method of sociological intervention was implemented as a „detector“ identifying the social actors within the population. The group under investigation was made up of trade unionists representing the factory organisations in West Bohemia. The crucial stage of „intervention“ occurred in 1992, while the last group session took part in May 1993.

Sociologický časopis, 1994, Vol. 30 (No. 3: 329-344)

Návrat k subjektu je příznačným rysem současné evropské sociologické teorie stejně tak jako sociální reality postkomunistických zemí. Obecná strukturace společenské skutečnosti v marxistických teoriích, a konec konců i systémová schémata Sorokina, Parsonse a jejich pokračovatelů eliminovaly aktéry jako subjekty činnosti v pravém slova smyslu. Aktéři byli definováni svou sociální rolí nebo jako subsystém v systému činnosti („agent systému“) [Strmiska 1991]. Po období určité krize sociálního myšlení se začaly vytvářet teorie nového systému jednání – teorie sociálních aktérů, sociálních hnutí, kulturních projektů, mechanismů vyjednávání, politického řízení atd., celkově charakterizující postindustriální společnost. Zvláště problematika sociálních hnutí jakožto hlavního subjektu kolektivní činnosti přitahuje pozornost evropské, zejména francouzské sociologie.

I. Analýzy sociálních hnutí

Alain Touraine, nejvýznamnější současný teoretik sociálních hnutí, se celým svým dílem usilovně snaží prolomit teleologické myšlení, kterým je sociologie „dědičně“ poznamenána již od devatenáctého století. Odmítá názor, podle něhož je smyslem společenského jednání realizace určitých cílů, byť by si jich členové společnosti nebyli bezprostředně vědomi; odmítá názor, že lidský život je pouhou epizodou v proudu historie. Podle Alaina Touraina se do značné míry společnost produkuje sama: cílem sociálního jednání se tak často stává sociální jednání samo.

*) Veškerou korespondenci posílejte na adresu: PhDr. Irena Hradecká, Sociologický ústav AV ČR, Jilská 1, 110 00 Praha 1, tel. (02) 24 22 09 97, l. 242, fax (02) 24 22 02 78, e-mail indrel@earn.cvut.cz.

Dílo Alaina Touraina sestává ze dvou navzájem odvislých součástí – empirické a teoretické. Jeho konkrétní **studie sociálních hnutí**, jako např. analýza Chilské revoluce, studentských bouří ve Francii v roce 1968, protiatomového hnutí v Evropě a Occitanistického hnutí v Provence, jsou zaměřeny na společenské skupiny, jejichž původ tkví ve spontánních protestech, které se postupně rozvinuly v organizovaná hnutí, posléze propadly traumatu z konfrontace s ostatními organizovanými hnutími a s orgány stávající moci, a nakonec se rozpadly či transformovaly. Obecně řečeno, Touraine – jako mimořádně citlivý pozorovatel – se soustřeďuje zvláště na vztahy mezi spontánním a rigidním ve společenském životě.

Teorii sociálních hnutí založenou na zmíněných studiích formuluje Touraine nejprve v obsáhlé knize „Production de la Société“ [Touraine 1973]. Za nejdůležitější teoretické a metodologické dílo je však v tomto směru možno považovat „La Voix et le Regard“ (1978), kde autor prezentuje obecné zaměření sociologie jednání s jejím stěžejním pojmem sociálního hnutí, a především rozvíjí *metodu sociologické intervence* [Touraine 1981]. Sociální hnutí zde definuje ve třech základních bodech, jimiž se jeho pojetí diametrálně liší od marxistických koncepcí. Sociální hnutí je sociálně konfliktní chování, jež je zároveň *kulturně* orientovanou formou chování. Jeho akce nejsou v principu zaměřeny proti státu, sociální hnutí tedy nemůže být ztotožňováno s politickými aktivitami usilujícími o získání moci; obrací se proti *skutečnému* sociálnímu nepříteli. Sociální hnutí není tvůrcem modernější a vyspělejší společnosti, než je ta, proti níž bojuje; v daných kulturních a historických podmínkách obhazuje *jinou* společnost. Idea *odstranění (náhrady)* musí být tak nahrazena *hledáním alternativy* [Touraine 1981: 80].

Výzkumné pozornosti Alaina Touraina neunikl ani rozpad totalitních režimů ve střední a východní Evropě na konci osmdesátých let. Vycházeje mimo jiné z předchozí analýzy hnutí Solidarity v Polsku [Touraine et al. 1983] zformuloval obecně svůj záměr v článku „Zrod postkomunistických společností“: „...rozhodli jsme se zkoumat nejen politickou budoucnost zemí, které se předtím nacházely pod hegemonií komunistické strany, ale i – víc sociologicky, i když méně globálně – příležitosti pro formování sociálních aktérů a sociálních hnutí v okamžiku, kdy se hroubí režimy, jež jsou samy negací takových aktérů a hnutí. Sociální aktéři nejsou Fénixy, kteří se rodí z jejich popela, a už vůbec ne nezničitelnými vykonavateli univerzální nevyhnutelnosti nebo historických zákonů.“ [Touraine 1991: 303].

Na základě Tourainovy iniciativy byl sestaven společný tým francouzských, českých a slovenských sociologů participujících na komparativním výzkumu (probíhajícím souběžně i v Polsku, Rusku a Rumunsku), který měl prostřednictvím metody sociologické intervence odhalit dominantní sociální aktéry v procesu transformace těchto společností. Výzkumné práce byly financovány Ateliérem pro sociologickou intervenci CNRS v Paříži. V první etapě byl zkoumán potenciál představitelů místní samosprávy v České i ve Slovenské republice [Frič, Strečanská 1992] a odborového hnutí v České republice. V předpokládané druhé etapě mají následovat sociologické intervence skupin intelektuálů a podnikatelů.

Následující text se opírá o výsledky jmenovaného typu analýzy, jejímž objektem bylo odborářské hnutí v tehdejší Česko-Slovensku, resp. v České republice (po 1. lednu 1993). Tato část projektu byla zabezpečována Sociologickým ústavem Akademie věd. Intervenovaná skupina byla sestavena z odborářů reprezentujících základní organizace odborových svazů působících na podnicích v rámci příhraničního regionu Domažlicko.

Stěžejní část intervence proběhla na jaře a v létě 1992, poslední skupinová debata se konala na začátku května 1993.

II. Metoda sociologické intervence

„Místo abychom byli unášeni probíhajícími změnami, měli bychom odhalit nové aktéry a nové bitvy ve společnosti, jež nabývají konkrétních tvarů přímo před našimi zraky“ – to je krédo Alaina Touraine [Touraine 1981: 2]. Prostřednictvím celkové sociální analýzy je třeba odhalit centrální společenský konflikt; je třeba „...pokročit v analýze vztahů, jednání a hnutí, z nichž se společnost skládá, a současně zdokonalit jak vědění, tak *jednání*“ [Ibid.]. Základním předpokladem vybudování moderní společnosti je totiž vytvoření sítě aktérů, tedy individuí či skupin, jež jsou schopny změnit organizační, rozhodovací, kulturní a jiné systémy. To je podmíněno internalizací příslušných hodnot, pocitem zodpovědnosti za komunitu (ve smyslu Tönniesovy *Vergemeinschaftlichung*) a akceptováním plurality zájmů. V ideální podobě jednají aktéři buďto jen na nejnižší úrovni, např. jako nátlaková skupina v rámci nějaké organizace, či na politické rovině (např. jako instituce odborů), nebo jde o kolektivní jednání na nejvyšší, historické rovině. Většinou však jednání aktérů nelze zcela jednoznačně kategorizovat, jednotlivé prvky jednání se obvykle směšují. Podstatné je tedy určit, kdy zvítězí pozitivní aspekty analyzovaného kolektivního jednání, tedy kdy dochází k integraci všech tří rovin.

Metodu sociologické intervence označuje sám Touraine za jakýsi detektor identifikující v populaci sociální aktéry. V našem případě šlo o to, zjistit, zda demokratická instituce, jakou jsou svobodné, nezávislé odbory, je *schopna* vystupovat jako sociální aktér. „...především je třeba zkoumat schopnost individuí, skupin a kolektivit stát se aktéry, participovat na procesu renesance aktérů a demokracie.“ [Touraine 1991: 317]

Ve srovnání s dřívějšími případy aplikace sociologické intervence, kdy výzkumníci pracovali se skupinou militantů v pravém slova smyslu, resp. kdy relevantní hnutí již v minulosti prokázalo reálnou „akceschopnost“ (studentská hnutí ve Francii a Německu v šedesátých letech, a především pak Solidarita v Polsku), skupiny intervenované v Čechách (odboráři) či na Slovensku (místní samospráva) dosud se skutečnou kolektivní akcí neměly v podstatě žádnou zkušenost. Spíše tedy jeden ze stěžejních efektů směřoval k posílení kolektivní identifikace.

V průběhu šesti mnohahodinových skupinových sezení (obvykle konaných v pátek a v sobotu), docházelo ke konfrontaci s pozvanými hosty, kteří více méně záměrně (což je často dáno už samotným jejich výběrem, eventuálně příslušnou instrukcí výzkumníka) „provokují“ reprezentanty daného hnutí k autoanalýze jejich vlastního jednání. V této první fázi intervence se tedy skupina střetá s různými názory na své vlastní jednání. Aktéři pak prostřednictvím autoanalýzy získávají určitý odstup vzhledem ke své dosavadní praxi a zvyklostem; zároveň si uvědomují distanci mezi svou ideologií, imagem sděleným jim oponenty či partnery, popřípadě i jejich vlastními rozmanitými tvrzeními. Pak teprve členové skupiny začínají rozumět postoji hostů a integrovat je do analýzy jejich vlastního jednání. Nakonec výzkumník – a později i sama skupina – interpretuje dosavadní průběh intervence, chování členů skupiny. Vrcholným momentem je tzv. konverze, onen spontánní popis sebe sama, kdy členové skupiny se „stávají sociology“ a analyzují své vlastní hnutí. Jde tedy o moment sebeuvědomění, kdy je skupina schopna jasněji definovat aktuální pozici i cíle hnutí, jež zastupuje. Touraine sám je v popisu konverze realistický: „Tak se aktéři eventuálně přiblíží k té části

chování, jež je jakožto sociální hnutí skryto v jejich kolektivním jednání a sociálních bojích. Taková autoanalýza aktérů je možná, protože smysl určitého chování a vědomí aktérů nejsou nikdy zcela odděleny. Autoanalýza je však vždy nedokonalá, aktér se nemůže stát dokonalým analytikem; nemůže být zároveň soudcem a obžalovaným [Touraine 1983: 151].

Se skupinou obvykle pracují nejméně dva výzkumníci se specifickými a důsledně separovanými rolemi. První z nich plní funkci tzv. interpreta, jež spočívá v asistenci při autoanalýze, v posilování skupiny, v organizaci a vedení diskusí s kritiky a oponenty. Druhý výzkumník plní funkci sekretářskou, resp. roli analytika. Omezuje se přitom především na záznam obsahu setkání, přičemž zaujímá stále kritičtější postoj při zkoumání skupiny, ale zároveň pokud možno zůstává „mimo“ skupinu. Jedním ze základních pravidel vedení skupiny je neposkytovat jí přílišnou autonomii, je třeba ji stále organizovat, nikoli však příliš autoritativně. Stejně tak důležité je soustřeďovat členy skupiny na externí problémy a vést je k tomu, aby v co největší míře komunikovali „skrze“ výzkumníka. Vzhledem k relativně nízké hladině konfliktnosti uvnitř skupiny odborářů však nebylo třeba v tomto směru komunikaci příliš regulovat.

III. Odborové hnutí po listopadu 1989

K základní definici pozice současných odborů je třeba připomenout alespoň stručně jejich výchozí charakteristiky. V poválečném období, resp. od 1. všeodborového sjezdu v roce 1946, bylo Revoluční odborové hnutí hlavním a spolehlivým partnerem komunistické strany, jež si stále více upevňovala pozici. Odbory sehrály významnou roli i v únoru 1948. Krátce nato pak byly zrušeny dřívější závodní rady, složené ze zástupců politických stran, odborů a nestraníků. Nahradily je závodní výbory ROH s rozsáhlými pravomocemi a kontrolními funkcemi. Vedení ROH převzalo řadu funkcí dříve vykonávaných výhradně státními orgány: v oblasti nemocenského pojištění, mzdové politiky, přípravy a kontroly národohospodářských plánů atd.

V roce 1968 se uvnitř odborů aktivizovaly tendence k pluralismu a k získání nezávislosti na KSČ. Po dubnu 1969 však byly organizační a ideologická jednoty, stejně tak jako původní pozice odborů v plném rozsahu a na dlouhá léta „restaurovány“. O odborech jako o sociálních aktérech ve smyslu Tourainovy koncepce se tedy nedá hovořit: jejich loajalita k vládoucí politické straně předem vylučovala akceptaci plurality zájmů či jakoukoli snahu změnit organizační, rozhodovací a jiné systémy v tehdejší společnosti.

Jedním z průvodních fenoménů kolapsu totalitního režimu v roce 1989 byl vznik nezávislých odborů a – krátce poté – i svazů zaměstnavatelských organizací. Na mimořádném všeodborovém a všesvazovém sjezdu v březnu 1990 bylo Revoluční odborové hnutí zrušeno a již existující nezávislé odborové svazy seskupeny do Československé konfederace odborových svazů, popř. do Konfederace umění a kultury. Později vznikly nebo byly obnoveny další odborové organizace, které – s výjimkou Odborového sdružení Čech, Moravy a Slovenska – zastupují jen nepatrný počet odborářů. Československé odborové hnutí se začalo prezentovat jakožto organizace nezávislá na státu a politických stranách. Tato tendence ostatně odpovídala i názoru převážně většiny řadových členů. Po určité době se však stala předmětem kritiky uvnitř odborů: podpora odborů v zákonodárných orgánech se získávala jen velmi obtížně.

Zcela novým prvkem v poválečné historii je pluralita odborů. Vedle odborových svazů začínají fungovat i nové profesní odborové organizace a odbory mimo dosud

zavedenou strukturu. Podle zákona č. 120/1990 Sb. o odborové pluralitě mají všechny odborové organizace stejné postavení a stejná práva.

Pro současnou odborovou politiku je však charakteristická programová nejasnost, roztržičnost cílů, a zejména značná pasivita a nezájem řadových členů. Řada z nich své organizace opouští; přitom nejde jen o přirozený úbytek v souvislosti s rozvojem soukromého podnikání, s nezaměstnaností apod. Pokles prestiže a společenského významu odborů bývá zčásti přičítán i zániku práva odborů spolupodílet se na rozhodování v podnicích.

Většině řadových členů odborů je stále ještě cizí pojem „pracovního boje“ a prosazování zájmů zaměstnanců prostředky a formami běžnými v tržním hospodářství. (Jedním z logických důvodů je profanace podobných pojmů v minulém režimu, jehož ideologický slovník byl plný „bojů“ nejrůznějšího druhu.) Důležitým rysem postoje veřejnosti, politických stran, parlamentu i vlády vůči odborům je nedůvěra a obavy, že odbory opět „zkomplikují“ řešení aktuálního společensko-ekonomického problému. Na druhé straně řadovi členové často vedení odborů přičítají nedostatečnou průraznost při prosazování sociálních požadavků, popř. odtrženost vrcholových orgánů od členské základny.

V druhé polovině roku 1990 byla ustavena Rada hospodářské a sociální dohody jako společný orgán vlády, odborů a vznikajících svazů zaměstnavatelů, jehož cílem je dosáhnout kompromisní shody v klíčových otázkách hospodářské, sociální a mzdové politiky, v oblasti pracovně-právních podmínek a zaměstnanosti. Základním dokumentem, který přijímá tato rada, je Generální dohoda na příslušný rok. Po prvních zkušenostech z vyjednávání s ostatními sociálními partnery začali někteří odboroví funkcionáři poukazovat na údajnou nevýhodnost složení rady: spíše by uvítali, kdyby spolu komunikovali zástupci odborů, zaměstnavatelů a parlamentu, nikoli tedy vlády. (V té době se totiž ve federálním parlamentu začaly projevovat určité náznaky aktivit odborářské lobby. Po rozdělení Česko-Slovenska se již podobné návrhy neopakovaly.) V návaznosti na postup privatizačního procesu ovšem v budoucnu dojde k zásadní změně ve složení tripartity: jednání budou probíhat bez účasti vlády, tedy výhradně jen mezi zástupci zaměstnanců a zaměstnavatelů.

Představitelé odborových svazů jsou někdy kritizováni, že se podpisem Generální dohody vzdávají svého práva využít nátlakových prostředků, zejména stávků. Řada z nich však v této souvislosti zcela otevřeně přiznává, že zorganizování rozsáhlejších stávek je v současné době v naší společnosti z mnoha důvodů nereálné. Na druhé straně se někteří odboroví funkcionáři obávají, že v případě neúspěchu při kolektivním vyjednávání (např. v soukromém sektoru) může snadno dojít k divokým stávkám uskutečněným mimo oficiální odborovou strukturu. Zatím se daří sociální smír dodržovat.

Není vyloučeno, že s postupující privatizací a celkovou transformací české ekonomiky dojde k určitým změnám v organizační struktuře odborů. Začínají se projevovat i tendence sjednotit opět odborové svazy ve větší celky a současně přenést rozhodující vliv na územní regiony. Podle některých neoficiálních informací však může dojít i k zásadním změnám ve struktuře odborů a v samotném postavení odborů ve společnosti v souvislosti s interními spory a nevyjasněnými problémy týkajícími se majetku bývalých odborů.

IV. Případová studie odborového hnutí

Výběr teritoria, z něhož se rekrutovali členové skupiny, byl ovlivněn několika momenty. V žádném případě neměl být výzkum „zatěžován“ výraznými specifiky Prahy. Struktura zastoupených průmyslových odvětví v domažlickém regionu, pro který se nakonec organizátoři výzkumu rozhodli, je dostatečně pestrá a zdejší podniky jsou spíše střední či menší velikosti. Aktuální proces privatizace se zatím dotýkal spíše podniků tohoto typu; ve srovnání s velkými průmyslovými koncerny je také citelnější a rychleji realizovaný zájem zahraničního kapitálu (i vzhledem k blízkosti německých hranic) a bylo možno očekávat i větší míru restitucí. V souvislosti s možnostmi zaměstnání v nedalekém Bavorsku se v tomto regionu začíná spontánně utvářet trh práce, jehož socioekonomické a sociálněpsychologické konsekvence lze sledovat s určitým předstihem ve srovnání s ostatními oblastmi republiky. Vyšší stupeň sociální kontroly u zdejší populace poskytoval určitou záruku pravidelné účasti členů skupiny i hostů (pokud byli místní či z nedalekého okolí).

Samotný výběr členů skupiny byl prováděn na základě osobního rozhovoru s kandidáty v předem vytipovaných podnicích Domažlicka. Lze konstatovat, že ani v jednom podniku nebyli výzkumníci přímo odmítnuti; problém spočíval spíše v reálných možnostech účasti konkrétních osob, zvláště když byl od počátku kladen důraz na důležitost setrvání ve skupině od začátku výzkumu až do jeho konce. Konečná sestava členů skupiny se v průběhu celé výzkumné akce z původních patnácti kandidátů ustálila na deseti až dvanácti účastnících setkání. V následujících charakteristikách členů skupiny nejsou uvedena – v souladu s metodickými pravidly – skutečná jména osob ani podniků, v nichž jsou tyto osoby zaměstnány.

ANNA je vyučená prodavačka, je jí 47 let a už třináct let pracuje v textilní továrně. V odborech se v minulých letech angažovala spíše na úrovni nejnižších funkcí, po listopadu 1989 byla zvolena do čela základní organizace odborových svazů. Textilní závod, jehož odborovou organizaci vede, má 350 zaměstnanců, převážně žen. Charakteristická je zde neinformovanost nejen řadových zaměstnanců, ale i funkcionářů odborů o perspektivách podniku. Destabilizován je i samotný výbor odborů: jeho složení se často mění, vedení podniku dlouho odmítalo jednat o kolektivní smlouvě. Anna je pro jednoznačně ochrannářskou sociální politiku: uzákoněné právo na práci, státní dotace neprosperujícím podnikům apod. Odbory jsou podle jejího názoru na velmi nízké úrovni a v podstatě nic nezmohou.

MARIE je přibližně stejně stará jako Anna, ale na rozdíl od ní je představitelkou „nové generace“ odborových funkcionářů. Původním povoláním je dělnicí v malé továrně na výrobu oken (150 zaměstnanců, z více než poloviny žen). Management je zde podle jejího názoru zcela nekvalifikovaný a nevýkonný („staré struktury“) a zřejmě se brzy dostane do konfliktu s odbory. Marii zcela přesně charakterizoval následující výrok: „Všechno se tak změnilo, a my nevíme, jak to zvládnout...“.

JOSEFOVI je 36 let, má středoškolské vzdělání a je předsedou základní organizace odborových svazů ve strojírenském podniku již od roku 1988. Skutečnost, že někteří odboroví „renegáti“ se již vracejí zpět do své organizace, svědčí mimo jiné i o kvalitě práce výboru a předsedy. Svůj podnik zná dokonale: od vyučení ho neopustil a mnohé jeho výroky potvrzují, že je všímavým a inteligentním pozorovatelem. Když např. hovořil o ekonomické situaci podniku, věnoval poměrně velký prostor sociálním a sociálně psychologickým souvislostem některých skutečností (např. odraz částečné

výluky u vybraných profesí v mezilidských vztazích pracovníků apod.). Nejzajímavější však bylo setkání s Josefem po roce, kdy se skupina opětovně sešla. Namísto uvážlivého diskutéra a příjemného společníka se objevil militantní notorický kritik s rétorikou táborového řečníka. Brzy se vše vyjasnilo. Během uplynulého roku byl zvolen do vrcholového orgánu odborového svazu.

Jednou z nejvýraznějších postav zkoumané skupiny byla RŮŽENA. Pracuje v podniku produkujícím sportovní potřeby a je členkou výboru základní organizace odborů. Původním povoláním vychovatelka, dnes je bezpečnostní techničkou, což svým způsobem odpovídá i jejímu charakteristickému smyslu pro spravedlnost a potřebu chránit slabší. Je velmi aktivní ve veřejném životě (přitom není členkou žádné politické strany). Růžena je přesvědčena o tom, že odbory budou hrát čím dál tím důležitější roli v dalším vývoji naší společnosti. Musí ovšem hájit zájmy sociálně slabších jedinců proti pravicovým stranám (ODS ap.) a zaměstnanců proti soukromým vlastníkům a zaměstnavatelům. Ti dnes mají podle jejího názoru v rukou příliš velkou moc.

Odbory ve službách byly reprezentovány HELENOU, pětatřicetiletou úřednicí, která dříve pracovala jako kuchařka. V průběhu všech skupinových sezení byla velmi aktivní a vždy jasně vyjadřovala své názory. Výjimkou byla její bezradnost při formulování vlastní představy o koncepci aktivit odborů. Co pro Helenu znamená pojem „solidarita“? „Skutečnou spolupráci mezi odborovými svazy a základními organizacemi. Ta by měla mít např. podobu vzájemných konzultací; základní organizace nesmí ignorovat problémy ostatních organizací a když je potřeba, má je podpořit – ať již vyhlášením stávkové pohotovosti nebo solidární stávkou.“

Pozoruhodnou a nejdynamičtější osobností skupiny byl JAN. Podobně jako někteří ostatní, zastával i Jan vedoucí funkci v základní odborové organizaci již po několik let. Pracuje jako elektrikář v malém potravinářském podniku s 85 zaměstnanci. V minulosti – díky štědrým státním dotacím – podnik výborně prosperoval; dnes je katastroficky zadlužen a bez vyhlídky na odvrácení bankrotu. Privatizační projekt, jehož autory byli podnikoví manažeři a představitelé sféry zahraničního obchodu, nebyl přijat („I my jsme o něm měli své pochybnosti...“), v podniku narůstá nejistota. Klesá i počet členů v odborové organizaci. Podle Janova názoru je největší překážkou posílení pozic odborů v naší společnosti ulpívání na starém způsobu myšlení a celkového fungování. JAN nesouhlasí s kompletní privatizací: banky a průmyslové podniky by měly alespoň zčásti zůstat v rukou státu. Je pravděpodobné, že se občas nevyhnul konfliktu rolí. Sám totiž přiznal, že přísně odděluje své postoje a názory jakožto předsedy odborové organizace a jako soukromé osoby.

JIRŘÍ je řidičem dopravní firmy, jež má 350 zaměstnanců. Je mu 35 let a je řadovým členem odborů. Verbálně uměl vždy přesně vymezit sféru činnosti odborů na jedné straně, a managementu, podnikatelů či jiných institucí na straně druhé. Přesto v některých momentech na něm byla patrná nejistota, kam vlastně svými názory přísluší. Např. během diskuse o státním rozpočtu schváleném vládou, aniž o něm jednala s vedením odborů, se vyjádřil několikrát kriticky o odborové politice a spíše sympatizoval s vládou a s novými podnikateli: „Já vám nerozumím. Vy mluvíte, jako byste snad dostávali plat přímo od vlády. To je přece věc managementu nebo vašeho ředitele, ne vlády. A co se týče voleb, musíte vědět, jestli chcete zvolit minulost nebo budoucnost...“ Na jiném místě diskuse pak obhajoval mzdovou politiku podnikatelů při technologické inovaci tvrzením, že zde skutečně není důvod pro jakékoliv zvyšování mezd.

VĚRA byla nejstarší členkou skupiny (53). Přes dvacet let je již zaměstnána v pekárně jako skladová pracovnice a téměř stejnou dobu zastává různé funkce v odborové organizaci na podnikové úrovni. Navzdory této letité odborářské „kariéře“ nepůsobí Věra jako ambiciózní a průbojná osobnost. Těžko říci, zda jde o osobní dispozice či o určitou rezignaci. Tomu by ostatně nasvědčovaly i některé její výroky o ztrátě pravomocí odborů při spolurozhodování v podniku apod. Věra však byla první, kdo v diskusích o transformačním procesu naší společnosti upozornil na jeho morální aspekty. V tomto ohledu projevila značnou dávku skepse, když mj. řekla: „Obyčejní lidé ve fabrikách nemají pro naši vládu žádnou cenu; ta je vůbec nebere v úvahu. A přitom jsou tu vedle sebe lidé, kteří dřou denodenně, a ti, co si jen chodí pro výplatu...“

Neúnavným debatérem byl KAREL, jediný honorovaný předseda odborové organizace v jednom podniku orientovaném na textilní strojírenství. Jeho suverenita při předkládání i obhajobě stanovisek ke všem tématům diskuse byla opodstatněná: byl totiž členem nejvyššího federálního orgánu příslušného odborového svazu. Jeho podnik byl po ztrátě východních trhů v mimořádně špatné odbytové situaci. Privatizace má proběhnout až v rámci druhé vlny a zaměstnanci z obav ze ztráty zaměstnání ve velkém počtu odcházejí především do Německa. Karel sledoval s velkými obavami osud odborů v tomto regionu. Zdálo se mu, že se co nevidět rozpadnou. Svůj podíl na neutěšené situaci v odborech mají podle jeho názoru i řadoví členové: „Neustále požadují od naší organizace materiální nebo finanční podporu. Prostě chtějí zpět své členské příspěvky...“. Mimořádný zájem projevoval Karel o vztahy odborů a „velké politiky“. Zásadně např. nesouhlasil s tím, aby jeden z odborových lídrů kandidoval do parlamentu a přitom zůstal i nadále ve své funkci.

V intervenované skupině byli i dva zástupci slévárenského průmyslu. První z nich, VÁCLAV, pracoval nejdříve jako dekoratér, nyní je předákem ve slévárenské dílně. Více než rok vykonával funkci předsedy základní organizace, dnes už rezignoval: „Lidé vědí, že odbory už stejně nemají žádná práva...“. Je pozoruhodné, že přesto ve zmíněném podniku nedochází k odlivu členů organizace. Václav má velké obavy o další vývoj demokracie v naší zemi. Na rozdíl od odborů, soukromé společnosti a podniky, vláda, parlament a vládní politické strany disponují podle jeho názoru až příliš velkou mocí. Privatizační proces nebyl dostatečně připraven a sama privatizace je příliš uspěchaná. Sám by preferoval dosud opomíjenou formu zaměstnaneckých akcií. Slévárenský podnik, v němž Václav pracuje, přešel do rukou společnosti s ručením omezeným, jejíž vedení začalo okamžitě propouštět pracovníky a redukovat mzdy. V několika bodech údajně porušilo kolektivní smlouvu, což by – podle Václavova názoru – mohlo být dostatečným důvodem pro stávkou osazenstva podniku. Václav však je na pochybách, zda by pro její vyhlášení našel u svých spolupracovníků dostatečnou podporu.

Jeho kolega TOMÁŠ (technik, 51 let) se svými názory často velmi blížil Václavovým, což lze konec konců vysvětlit totožnou zkušeností se zaměstnavatelem, popř. i mnohými příležitostmi prodiskutovat některá témata mimo skupinu. Tomáš jako jediný ve skupině přiznal, že je aktivním členem politické strany (zřejmě levicového zaměření). S velkými obavami sleduje demokratizační proces uvnitř naší společnosti. Domnívá se přitom, že to byly právě odbory, kdo měl obrovskou příležitost tento proces ovlivnit. Síla odborů spočívala především v početnosti členstva a v možnosti použít k prosazení svých záměrů i takových nátlakových prostředků, jako je stávka a podobně. Reálnou politickou moc soukromých podnikatelů, vládnoucích politických stran a prezidenta (!) považuje za nevhodnou a nepřipustnou.

Poslední členkou domazlické skupiny byla JANA. Podle našeho mínění je Jana jedinou kandidátkou na představitele „ideálních“ odborů, odborů jako sociálního aktéra. JANA je čtyřiačtyřicetiletá dynamická, kreativní a podnikavá žena. Každodenní péče o rodinu (dvě děti) pro ni nepředstavuje překážku ve vykonávání řady funkcí na nejrozličnějších úrovních odborových svazů. Jana vnesla do skupiny nebyvalou činnost a přátelskou atmosféru. Diskuse se po jejím vstupu okamžitě stala angažovanější a do jisté míry „odvážnější“. Jana má středoškolské vzdělání a pracuje jako plánovačka ve velkém strojírenské podniku (1 150 zaměstnanců). Jako jedna z mála je v pohledu na postupující demokratizaci naší společnosti optimistická. Věřící také, že odbory mohou a musí k tomuto procesu svým dílem přispět. Přestože sama připustila, že o roli odborů nemá zcela přesnou představu, ukázalo se, že koncepce aktivit odborů v jejím „mateřském“ podniku je naprosto systematická, cílená a promyšlená. O tom svědčila jak vysoká úroveň kolektivního vyjednávání, tak i „marketingová kampaň“, k níž vyzvala odborová organizace všechny zaměstnance, aby pomohli svému podniku z tíživé obdoby situace. Myšlenka solidarity byla podle Janina názoru v minulosti natolik zprofanovaná, že je nyní třeba znovu hledat její pravý obsah. Solidarita může být manifestována již samotným členstvím v odborech, tím, že „silnější odborové organizace stojí při těch malých“, popř. i společným řešením závažnějších problémů.

Zbývá ještě dodat několik informací o „protihráčích“ skupiny. Máme na mysli hosty (v Tourainově terminologii interlokutory) zvané na většinu sezení domazlické skupiny. (Některá byla totiž tzv. uzavřená.)

Prvním pozvaným byl tajemník německého odborového svazu veřejných služeb a dopravy regionu Amberg. Na jeho vystoupení navázala diskuse s představitelem odborového svazu KOVO. Přednosta Úřadu práce z Domažlic uvedl rozsáhlou diskusi o nezaměstnanosti a státní politice zaměstnanosti apod. Příštího setkání se zúčastnil vedoucí referátu regionálního rozvoje Domažlicka z Okresního úřadu Domažlice. Zvlášť živá a dramatická byla diskuse s okresním lídrem Občanské demokratické strany. Naproti tomu setkání s reprezentanty nastupující generace podnikatelů mělo překvapivě přátelskou atmosféru. Předseda odborové organizace Plzeňských pivovarů diskutoval se skupinou v následujícím termínu. Profesorka lékařské fakulty, známá psycholožka a přírodovědkyně, specializující se především na lékařskou etiku, posunula debaty uvnitř skupiny do nové roviny. Prvek určité konfrontace prozatím příznivé reality trhu práce na Domažlicku se situací v ostravském regionu přinesla diskuse s pracovníkem odborového svazu horníků, geologů a naftařů. Posledním hostem byl zahraniční poradce ministra Dlouhého, který vnesl do hodnocení transformace české společnosti „mezinárodní“ nadhled.

V. Postoje a role odborů

První téma, jež spíše implicitně než explicitně prolínalo téměř všechny debaty, lze formulovat jako **celkový postoj k budoucnosti**. Obecně lze říci, že pozitivní, optimistický či alespoň střízlivý postoj zaujímala jen menší část skupiny. Častěji jsme zaznamenali výroky, jako: „Vždyť jsme teprve na začátku...“ nebo „To je filozofie dneška. Nikdo neví, co bude...“. Spíše než o jednoznačně negativistický postoj jde o projevy určité nejistoty a zmatku.

Až do parlamentních voleb (1992) byla mezi členy skupiny patrná stoupající tendence k optimistickému pohledu do budoucna. Výsledky voleb (propad dosavadní vládní koalice na Slovensku a relativně vysoký počet hlasů pro levicově orientovanou

opozici ve volbách do federálního a českého parlamentu) následně negativně ovlivnily tento postoj u větší části skupiny. Někteří dokonce vyslovili vážné obavy o další demokratický vývoj v naší zemi.

Druhým, fundamentálním tématem, jemuž byla věnována převážná část úvah a diskusí, byla **současná a budoucí role odborového hnutí**. Toto obecné téma bylo skupinou pojímáno v rovině několika následujících subtémat vztahujících se obvykle k aktuálním sociálně ekonomickým problémům.

1. Privatizace a odbory

Privatizační proces a jeho realizační formy byly obecně akceptovány i členy intervenované skupiny. Nicméně je zajímavé, že např. doporučovali v menší míře privatizovat velké průmyslové podniky než např. banky, státní statky, JZD či rozhlas a televizi. Většina se ale domnívá, že ani nemocnice, ani elektrárny by privatizovány být neměly.

Na druhé straně jsou velmi nedůvěřiví a plní obav, co se týče postupu privatizace „jejich“ podniku. V tomto případě by měla být podle jejich názoru převážná (!) část podniku prodána jeho zaměstnancům, ať již prostřednictvím kupónové privatizace či systému ESOP: „...aby tak co nejvíce zaměstnanců mohlo participovat na rozhodování a řízení a mohlo i vyměnit management.“ Zachytili jsme i extrémní projev nesouhlasu s reálným průběhem privatizace podniku, v němž člen skupiny pracuje: „...dříve každý z nás vlastnil alespoň kousíček všeho, dneska se vlastníkem naší továrny stane jen vybraná skupinka lidí.“

Všichni členové skupiny si koupili kupónovou knížku, aby se mohli zúčastnit kupónové privatizace. Titiž lidé (resp. převážná většina z nich) pak v diskusi několikrát označili kupónovou privatizaci za „velký švindl“ ze strany státu. (V té době ani nebyla ukončena její první vlna.)

Základní odborové organizace na podnicích obvykle nemohou ovlivnit navrhované privatizační projekty co do jejich obsahu. V tom případě je žádost managementu o souhlas odborů pouhým formálním aktem. Jen výjimečně mohou v této věci odbory vyvinout tlak na vedení podniku a obsahově ovlivnit schvalovaný projekt.

2. Mzdy a odbory

Jedním z nejvíce frekventovaných témat diskusí byly **mzdy** v nejrůznějších formách a souvislostech. Je to přirozený důsledek průvodních negativních jevů transformace ekonomiky: ekonomického poklesu, růstu nezaměstnanosti, růstu životních nákladů a objevujícího se fenoménu chudoby. (Reálná kupní síla čistých peněžních příjmů se v té době oproti předchozímu roku snížila zhruba o dvacet procent, přičemž byla intenzivněji zasažena aktivní část obyvatelstva v důsledku důrazu vlády na sociální podporu ostatnímu obyvatelstvu, uzákonění životního minima a valorizačního mechanismu.)

Ve skupině se diskuse zaměřila na několik dílčích tematických okruhů – regulace mezd státem, mzdy a státní subvence, mzdy a solidarita pracujících, minimální mzdy, kompetence odborů při zařazování pracovníků do tarifních tříd.

Mzdová regulace je téměř paušálně napadána a odmítána nejen členy skupiny, ale odboráři vůbec a – na první pohled překvapivě – i zaměstnavateli. (Regulace se ovšem v té době týkala státních podniků s více než 150 zaměstnanci a Svaz zaměstnavatelů byl reprezentantem managerů převážně státních podniků.) Regulace je chápána jako nepřipustný zásah státní moci do instituce vyjednávání výše mezd. Podobně jako vedení

odborů i většina členů skupiny zdůrazňovala „protitržní“ a „diskriminační“ charakter mzdové regulace. Poněkud paradoxně vyznívá varování před možnými demotivačními důsledky tohoto kroku, který údajně ignoruje růst produktivity práce; v inkriminované době produktivita práce jednoznačně klesala. Proklamované hrozby vedení odborového svazu KOVO protestními kolektivními akcemi tehdy nenalezly větší odezvu. O realistickém pohledu a jisté dávce rezignace členské odborové základny svědčí i výrok jedné z účastnic intervence: „I kdybychom důrazně žádali zvýšení mezd, kde by na to podnik vzal peníze? Ten má jen dluhy...“.

Mzdy a státní subvence představovaly velmi úzce spjatá diskusní témata. Někteří účastníci inklinovali k omezení subvencí jen na sektor veřejných služeb a podporu sociálního zabezpečení. (K tomu lze podle klasického modelu sociálního tržního hospodářství připojit už jen obranu.) Druhá část skupiny je pro intervence státu v cenové oblasti jako kompenzaci snížené kupní síly některých skupin obyvatel. Přitom uvažují o širším sortimentu zboží s regulovanými cenami. Někteří členové skupiny navíc formulovali požadavek subvencí podnikům, které momentálně neprosperují, aby „překonali“ nejtěžší období přechodu. Skutečnost, že většina finančních prostředků, které v té době stát poskytl k tzv. oddlužení podniků, byla nakonec většinou použita k výplatě zvýšených mezd, odboráři považují za prospěšnou. Podle jejich názoru zvýšení kupní síly konec konců přispívá k oživení výroby.

Instituce garantované **minimální mzdy** delší dobu figurovala mezi základními požadavky vedení odborového hnutí, než byla tripartitou schválena. Jak minimální mzdy posuzují odboráři na podnicích? Na jedné straně je chápou v kontextu podpory kupní síly populace, na druhé straně je považují za chybný krok sociální politiky státu. Zmíněná instituce totiž podle jejich názoru vychází vstříc pracovníkům s nízkými výkony a zároveň stojí v cestě mzdové diferenciaci (při omezených mzdových fondech). V tomto směru zdůrazňují mnohem více diferenciaci v odměňování než solidaritu či sociální spravedlnost a rovnost.

Jedním ze znepokojujících momentů plnění role odborů na podnicích bylo pro účastníky sociologické intervence zařazování pracovníků do nových mzdových tarifních tříd. „Hlavní problém vidím v tom, že mezi managementem a odbory nebyla stanovena pravidla hry týkající se mezd pracovníků...“ Zvláště v podnicích s méně než 150 pracovníky je role odborů důležitá. Zde totiž nejsou mzdy regulovány a představitelé podnikových odborů jednají s managementem o mzdové klasifikaci jednotlivých pracovních míst. Odboráři se této zodpovědnosti zcela zjevně obávají. Kooperace s managementem je navíc ztěžována jeho častou neznalostí práv a povinností obou jednajících stran. (Ty jsou pro státní podniky upraveny zákonem č. 120, který povoluje odborům spolurozhodovat o mzdovém systému.) Charakteristický je následující výrok: „Bojím se, abychom pak nebyli ve stejné situaci jako KSČ před listopadem 1989. To byla také takový inkvizitor, který chtěl ze všeho jen profitovat a zároveň nemít žádnou zodpovědnost. Nesmíme být zataženi do záležitostí, které nám nenáleží.“

3. Nezaměstnanost a odbory

Podle tehdejších oficiálních statistik klesla v ČSFR míra nezaměstnanosti v prvním pololetí 1992 ze 7,1 % na 5,5 %. Zvláště v České republice, vykazující necelá tři procenta nezaměstnaných, byla situace na trhu práce obecně vzato uspokojivá. Je ovšem známo, že míra nezaměstnanosti diferencuje mnohdy značně (s variancí více než 4 %) nejen mezi regiony, ale i uvnitř jednoho regionu. I Domažlicko má své specifické rysy.

Míra nezaměstnanosti je zde extrémně nízká a možnosti zaměstnání v sousedním Německu mají mnohé výhody.

Členové intervenované skupiny se přiklínili v podstatě k jednomu ze dvou obecných postojů k fenoménu nezaměstnanosti. Převažující část z nich akceptuje nezaměstnanost jako přirozený důsledek liberalizace československého hospodářství. Mnozí z nich dokonce nezaměstnanost schvalují jako účinný lék na přezaměstnanost stále přetrvávající ve státních podnicích. Během diskuse s politickými lídry ODS názor participantů dokonce eskaloval k extrémnímu přesvědčení, že větší část nezaměstnaných vlastně ani o práci nestojí a že příspěvek v nezaměstnanosti je zřejmě příliš vysoký a demotivující.

A v tomto momentu byli odboráři postaveni před dilema: má tedy jejich role spočívat v aktivní obraně zaměstnanosti, tzn. být zásadně proti propouštění zaměstnanců (např. u příležitosti privatizace), nebo hájit vysoké mzdy a prostě se nezabývat problémem nezaměstnanosti. („To je věc státu.“) Je třeba přiznat, že v této chvíli se mezi přítomnými nenašlo mnoho zastánců solidarity.

4. Interní problémy odborového hnutí

U řadových členů je patrná jen velmi slabá **motivace** být organizován v odborech. Výhody dosažené kolektivním vyjednáváním jsou poskytovány veškerému osazenstvu příslušné instituce, tj. nejen členům odborů. Tento fakt byl participanty výzkumu mnohokrát kritizován.

Způsob placení členských příspěvků (tj. automatickou srážkou z platu) přispěl nepochybně ke konzervaci relativně vysokého stupně **organizovanosti** zaměstnanců. Většina z členů skupiny však tento mechanismus schvalovala, aniž si uvědomila pokrytectví a do jisté míry nečestnost takového formálního vztahu.

Právě tato jednoznačná *formálnost členství* v odborech, jež byla typická pro období socialismu, přetrvává zde dodnes. Přestože byla tato skutečnost potvrzena i reprezentativním šetřením ekonomického očekávání a postojů obyvatelstva (jež mimo jiné potvrdilo fakt, že téměř polovina respondentů nezná program a aktivity vlastní základní organizace a že přibližně 30 % respondentů ani neví, ke kterému odborovému svazu přísluší) [Kudernatsch 1992], názor skupiny byl v tomto směru diferencovaný.

Motivace i **identifikace** intervenované skupiny je poměrně vysoká, což nepochybně souvisí s četnými projevy silného smyslu pro spravedlnost, humánnosti a solidarity: „Chtěl bych bojovat za věci, jež přinesou užitek nejen mně, ale i ostatním...“; „To je věc lidskosti a přístupu k sociálním problémům...“; „Lidé musí cítit skutečnou podporu při řešení tak delikátních problémů, jakými jsou nezaměstnanost, nemoc, zabezpečení rodiny atd.“

Problém diskrepance mezi základními odborovými organizacemi na podnicích a *odborovými centrály* byl v diskusích velmi často zmiňován. Je však třeba zdůraznit, že skupina přísně odlišovala kritiku týkající se funkcionářů konfederace odborových svazů a naopak příznivé hodnocení aktivit samotných odborových svazů: „Ty nám jsou užitečné, ale konfederace v současném složení není nic jiného než parazit...“.

Členství v odborech z hlediska vykonávání *řídící funkce* figurovalo jako jedno z nejčastějších diskusních témat. Přitom byla členy skupiny formulovány dva návrhy řešení tohoto konfliktu zájmů:

- liberální řešení: „Pokud ten vedoucí pracovník má nějakou morálku, v určitém momentu si musí uvědomit, že v odborech nemůže zůstat...“;
- pragmatické řešení: „Ti manažeři, kteří mají na starosti personální záležitosti, nesmí být v žádném případě odborovými funkcionáři. Mohou ovšem zůstat řadovými členy...“.

VI. Jsou odbory skutečnými sociálními aktéry?

Již citované sociologické šetření [Kudernatsch 1992] provedené v relevantním období přineslo závažné údaje o postojích a očekávání populace vůči odborovému hnutí. Pozitivní význam odborů je respondenty shledáván především ve společensko-politické oblasti (ve více než 60 %, u členů odborů v téměř 80 %), zatímco v hospodářsko-sociální sféře proti očekávání právě největší počet respondentů-odborářů nevidí pozitivní vliv odborů. Je možno souhlasit s autorem, že „...odborové vedení má dnes větší sklon ke sledování parciálních, krátkodobých a masovějších cílů, čímž chce suplovat některé funkce sociálního zabezpečení (zaručený minimální příjem, neměnné sociální jistoty).“ [Kudernatsch 1992]. Podle výsledků citovaného šetření odbory pro naši populaci stále ještě nepředstavují prestižní instituci s jasně vymezenou rolí. Až dosud převážná část pracujících důvěřuje více jiným sociálním institucím než odborům. Dokonce i v případě pocítovaného ekonomického nedostatku by respondenti preferovali spíše divokou stávkou před aktivací jejich základní odborové organizace. (Není vyloučeno, že tento postoj souvisí s podezřením, že odboroví lídři mohou hájit odlišné zájmy.)

Pokusme se zkoumat problém místa a role odborů v nových podmínkách z jiného úhlu. Kruh se totiž uzavírá: jsme schopni, když jsme použili metodu sociologické intervence, konstatovat, zda odborové hnutí představuje jednoho ze sociálních aktérů transformace naší společnosti?

Prostřednictvím skupinových diskusí jsme měli zkoumat možnosti formování odborů jako sociálního aktéra. O čem nelze pochybovat, jsou určité posuny v názorech členů skupiny. Stačí srovnat jejich tvrzení a způsob uvažování při prvním sezení a při závěrečné konverzi.

Odbory jakožto instituce jsou zcela jistě politickým aktérem s dosud jen sporadickými náznaky sociálního aktérství. Z hlediska úrovně jednání tedy mají smíšenou podobu: poměrně často se chovají jako nátlaková skupina, historická rovina není jejich doménou... Podle našeho názoru k žádoucí konstruktivní integraci vůbec nedošlo a odbory tak nemohou být chápány jako jeden z dominantních aktérů ustavení nového pořádku. Některé momenty jejich chování nicméně korespondují s Tourainovým hypotetickým modelem formování sociálních aktérů, kteří spíše ochraňují určité partikulární aktéry před „integrační logikou systému“ [Touraine 1991].

Za terminologicky nepřesné je možno považovat už samotné definování odborů jakožto sociálního hnutí: především zde postrádáme jakoukoli spontaneitu, zvláště vezmeme-li v úvahu formální převedení většiny členů bývalého Revolučního odborového hnutí do polistopadových nezávislých odborů. Jako nepatřičné pocítujeme i označení členů skupiny, resp. odborářů za militanty; příslovečně „holubičí“ a opatrnická povaha českého národa i sametová revoluce se zdají být obecnými protiargumenty. Snad i z tohoto důvodu nedocházelo při diskusích k tak ostrým, konfliktním výměnám názorů jako v literatuře popisovaných případech aplikace metody sociologické intervence v minulosti.

Do určité míry lze zpochybnit i další charakteristiky sociálního hnutí: citovaný výzkum např. exaktně dokládá částečnou absenci identifikace členů odborů s touto organizací. Přes veškerou jejich obětavost a zájem o práci v odborech nelze ani u členů naší skupiny hovořit o skutečně silné identifikaci. Nanejvýš šlo spíše o identifikaci se svou základní organizací jakožto určitým zázemím v případě konfrontace s podnikovým managementem či s novým vlastníkem podniku. Stejně tak – jak už jsme naznačili výše – je i princip opozice jen velmi zřídka patrný. Konec konců tedy šlo mnohdy o analytické pokusy určit sociální a kulturní kořeny potenciálních konfliktů.

Výzkumníci totiž de facto nemohli vycházet z analýzy boje, jehož reprezentantem má být sledovaná skupina. A tak někdy docházelo k paradoxním momentům, kdy namísto regulace agresivních tendencí a eventuálních divokých protestních akcí v sociální hnutí v pravém slova smyslu šlo právě o „vyburcování“ militantů z pocitů bezmocnosti, nejistoty a jisté ochromenosti v pohledu do budoucna. (Pochybnosti výzkumníků o adekvátnosti Tourainova konceptu sociálního hnutí i použití jeho metody sociologické intervence zde zvláště nabyly na intenzitě.)

Výjimečnost doby a převažující vědomí, že nelze „překročit svůj stín“, že musíme splácet gigantické dluhy z uplynulých čtyřiceti let, se vkrádaly do sociologické intervence natolik intenzivně, že někteří odboráři občas „vypadli z role“ (např. překvapivým souhlasem s ideologií Občanské demokratické strany reprodukovanou místním lidrem).

Opakovaně se ukazovalo, že optimálním prostorem pro plnění role aktéra je pro odbory stále ještě podnik, kde mají možnost jednat a zasahovat do řešení problémů. Naproti tomu zeměpisná i sociální distance republikových (a tehdy i federálních) orgánů hospodářských, správních, ale i odborářských v členech skupiny vzbuzuje často pocit bezmocnosti a nemožnosti jednat ani jako odboráři, ani jako občané.

Diskuse o principu solidarity se ukázala být spolehlivým indikátorem identifikace odborářů s pracujícími (byť poněkud zpochybněné např. jejich postoji k nezaměstnanosti). Na druhé straně je patrné určité vakuum a nejasnost v momentu operacionalizace „nepřítele“, protipólu odborů (resp. pracujících). I zde se markantně projevují negativní stránky faktické diskontinuity ve struktuře odborů; nicméně se zdá, že odboráři se příjemněji cítí ve své bezmocnosti než v roli opozice vůči státu, resp. moci. (Snad jen v případě určité personifikace moci: např. pomyšlení na výši platů poslanců tehdejšího federálního parlamentu řadu členů skupiny okamžitě uvědomilo o vzájemně opozičních vztazích.)

Záznam autoanalýzy intervenované skupiny dokládá, že řada z jejích členů si distanci mezi více méně oficiální ideologií, vlastním imagem a různými výroky v předchozích diskusích plně uvědomila. Pak už zřejmě stačilo málo (konverze) a výzkumníci mohli zachytit určité signály aktivizace odborářů: přinejmenším proklamativně se začali na jakési imaginární ose vzdalovat od své pohodlné bezmocnosti.

Je to náznak zítřejší sociální historie?

IRENA HRADECKÁ se jako vědecká pracovnice Sociologického ústavu české Akademie věd specializuje na oblast sociologie průmyslu, podniku, práce a industriálních vztahů. V některých svých studiích se věnovala i „gender“ problematice.

Literatura

- Frič, P., A. Strečanská 1992. *Sociální aktéri v procese demokratizácie Slovenskej spoločnosti. Prípady poslancov miestnych samospráv*. Bratislava: Inštitút stredoeurópskych štúdií FM UK (interní publikace).
- Kudernatsch, M. 1992. „Odbory a transformace.“ *Ekonom* 29: 27-28.
- Strmiska, Z. 1991. „Poznámky ke vztahu sociální struktury a politické kultury.“ *Sociologický časopis* 27: 397-424.
- Touraine, A. 1985. „Klassen, soziale Bewegungen und soziale Schichtung in einer nachindustriellen Gesellschaft.“ S. 324-338 in *Die Analyse sozialer Ungleichheit. Kontinuität, Erneuerung, Innovation*, hrsg. von H. Strasser, J. H. Goldthorpe. Opladen: Westdeutscher Verlag.
- Touraine, A. 1986. „Krise und Wandel des sozialen Denkens.“ *Soziale Welt, Sonderband 4: Die Moderne – Kontinuitäten und Zäsuren*: 15-39.
- Touraine, A. 1973. *Production de la Société*. Paris: Seuil.
- Touraine, A., F. Dubet, M. Wieviorka, J. Strzelecki 1983. *Solidarity. The Analysis of a Social Movement 1980-1981*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Touraine, A. 1983. „Soziale Bewegungen. Spezialgebiet oder zentrales Problem soziologischer Analyse?“ *Soziale Welt* 34: 143-152.
- Touraine, A. 1981. *The Voice and the Eye. An Analysis of Social Movements*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Touraine, A., M. Wieviorka, F. Dubet 1987. *The Workers's Movement*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Touraine, A. 1991. „Zrod postkomunistických spoločností.“ *Sociológia* 23: 301 - 318.

Journal of European Social Policy

Editor: Professor Graham Room,
University of Bath, UK

The dramatic changes taking place across Europe have provoked a fundamental rethinking of social policy. In addition, the moves towards economic and political integration mean that increasingly social policy decisions will be taken at a European rather than a national level.

The **Journal of European Social Policy** provides a focussed, European coverage of these issues. It features:

- Articles providing expert analysis of key social policy issues
- Comprehensive coverage of the full range of social policy concerns
- Up-to-date reports of the latest European trends, new legislation, analysis of new and existing European Commission programmes, and recent research

The **Journal of European Social Policy** is essential reading for academic social policy analysts and policy-makers at European, national and local levels.

*"Extremely impressive ...
the journal can be
thoroughly
recommended."
European Access*

Volume 4, 1994	UK	WEur	E Eur	RoW
Institutional	£74	£76	£44	£81/\$141
Individual	£37	£39	£23	£41/\$71
ISSN 0958-9287 (4 issues per year)				

**LONGMAN
HIGHER
EDUCATION**

For a FREE sample issue
of the *Journal of European Social Policy*, with no obligation to
subscribe, return this coupon to:

Judy Higgins, Longman Higher
Education, Longman House,
Burnt Mill, Harlow, Essex CM20
2JE, UK.
Fax (0279) 623862.

Name _____

Address _____

